

ЭВФЕМИЗМЛАРНИ ШАКЛЛАНИШ УСУЛЛАР

Кабилова Сайёра Абдукаримовна

Самарқанд давлат чет тиллари институти 1-босқич докторанти

sayyoramohizodali@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Сўнгги йилларда жамоатчилик онгига таъсир қилиш усуллариға қизиқиш ортиб бораётганлиги сабабли, онгни манипуляция қилиш бўйича кўплаб илмий тадқиқотлар нашр этилди. Булар манипуляция усуллариғи таҳлил қилади ва манипуляциядан психологик ҳимоя қилиш тамойиллариғи белгилайди. Одамларға манипуляция таъсирининг ғоявий аҳамиятини ушбу мақолада кўриб чиқиш мумкин.

ABSTRACT

In recent years, due to the growing interest in methods of influencing the public mind, many scientific studies on mind manipulation have been published. These analyze the methods of manipulation and define the principles of psychological protection against manipulation. The ideological significance of the influence of manipulation on people can be considered in this article.

KEY WORDS: Эвфемизм, Табу, семантик, ибтидоий онг, ғайритабий, объект.

Инсон онгини манипуляция қиладиган эвфемизмларни яратиш учун турли лингвистик усулларнинг бутун арсеналидан фойдаланилади. Бизға маълум бўлишича, эвфемизмнинг манипуляцияси ва воситалариғи лингвистик жиҳатдан таснифлашға ҳозирча уринилмаган. Бундай таснифни амалға ошириш учун аввал олимлар томонидан ўрганилган эвфемизмларни шакллантиришнинг асосий усуллариғи кўриб чиқиш керак. Эвфемистик эффектларни қандай яратишни комплекс таҳлил қилиш муаммоси нисбатан яқинда беш тилшуноснинг эътиборини тортди (Варбот 1979; Кацев 1988; Неаман Силвер 1990; Крисин 1994; Шейгал 2006; Москвин 2001-2002).

Рус тилшунослигидаги эвфемизмларнинг биринчи рўйхати Ж.Ж. Варботға тегишли бўлиб, унинг таъкидлашича, "табу" атамаси учун луғат ёзуви, бу эвфемизм сифатида ишлатилиши мумкин;

1) синонимик ўрин алмашиниш (йўқолган қадимий номлар ўрниға турк ёки эрон тиллариғи олинган рус сўзлари);

2) асли кўп маъноли сўз, маъноларидан бири табу (алданмоқ) маъносига мос келади.

3) тавсифловчи иборалар ёки таърифлар (кулранг - бўри ҳақида, ўғил Пелеус - Ахиллес ҳақида);

4) Хавфли ҳодисаларнинг мақтовга сазовор белгилари бўлган сўзлар ёки камситувчи сўзлар.

5) Умумлаштирилган номалар (йиртқич-айиқ,шер,бўри)

6) Олмошлар (У-Оллоҳ,бўри) [Варбот 1979,345б].

Табу сўзларни алмаштиришнинг санаб ўтилган вариантлари усулларнинг таксономияси эмас, балки эвфемизмлар учун ишлатиладиган воситалар рўйхатидир. Чунки, биринчидан, элементларнинг талаб қилинадиган иерархияси йўқ, иккинчидан, усулларнинг ўзи шундай номланмаган. Тилшунослар тақиқланган сўзларни қандай воситалар билан алмаштириш мумкинлигини та'кидладилар, аммо эвфемистик таъсир қандай амалга оширилишини аниқ кўрсатмаган. Бироқ, Ж.Ж. Варбот луғат ёзувлари ҳажми чекланганлиги сабабли бундай вазифани қўймаган. Эвфемизмларнинг сўз ясаиш таксономиясини тузишга мутлақо бошқача ёндашув А.М. Кацев томонидан таклиф қилинган. Бу таснифнинг яққол устунлиги эвфемизм усуллари ва воситаларининг фарқланиши, элементлар орасидаги боғлиқликларнинг аниқ курилишидир. Тадқиқот ўзбек, инглиз, француз, немис, испан ва италян тилларидаги материаллар бўйича ўтказилди. Натижада олимлар “эвфемизмлар тилда ҳамма жойда учрайди, биринчи навбатда, турли тилларнинг концептуал ва тегишли лингвистик жиҳатлари яқинлашиши билан тавсифланади” деган хулосага келишди.

Кацев эвфемизмларни шакллантиришнинг барча усуллари учта кенг гуруҳга ажратди: маъно ўзгариши, шаклни ўзгартириш усуллари ва қарз олиш. Ҳар бир гуруҳ чегараларида тадқиқотчилар эвфемик криптографик амалга оширишнинг ўзига хос ҳолатларини кўриб чиқадилар;

1) Семантик тасниф

- Умумлаштириш (катта семантик имкониятлар лексикаси): Шахс ва кўрсатиш олмошлари *he* (у-ўғил бола), *she* (у- қиз бола), *this* (бу); кенг семантик отлар *this business* (бу бизнес), *this event* (бу ҳодиса); [кўп маъноли феъллар ва от сўз туркумлари *to take* (қилмоқ) “ўғирламоқ” маъносида; *end* (яқун) “ўлим” маъносида;

- Метафоризация *to hop off the twig* (шоҳдан сакраш) “ўлиш” маъносида;

- Метонимизация *to get the pink slip* (пушти ранг барг олиш) “*шидан ҳайдалиш*” маъносида;
- Қийматларнинг поларизацияси: *glorious* (улуғвор) “*маст одам*” маъносида;

2) Шаклларни ўзгартириш усуллари

- Овоз аналоглари (“*God*”Худо сўзи ўрнига (“*Gad*”)
- Салбий префикслар (*not clever* ақилли эмас-*not quite healthy* носоғлом);
- Сўз бирикмаларининг қисқартмаси (“*ўтирмақ*” яъни “*қамоқда ўтирмақ, ТБС* яъни *туберкулёз, pro prostitute* (фохиша);

3) Сўз ўзлаштирилиши (*ҳавфли* сўзи *ҳалокатли* сўзи ўрнида, *drunk* сўзи ўрнида *intoxicated*)[Кацев 1988,35-376].

А.М.Кацев таснифида эвфемизмларни шакллантириш усуллари нафақат батафсил, изчил ва мантиқий кўрсатилган, балки маълум бир тизим шаклида ўрнатилади, шу билан бутун эвфемизм механизми истиқболига яхлит кўриниш берилади.Эвфемизм усуллари Америка тилшунослари томонидан фаол ўрганилмоқда. Бу эвфемизм луғатларини яратиш зарурати билан изоҳланган кўринади (Америкада эвфемизм луғатлар бир неча йилда бир марта нашр этилади).Шундай қилиб, Ж. Ниман ва К. Силвер "Эвфемизмлар тезауруси" га ўзларининг сўзбошиларида эвфемизмларнинг қандай ҳосил бўлишининг қуйидаги таксономиясини тақдим этдилар.

- 1) Бошқа тиллардан (айниқса юнон ва латин тилларидан кириб келган сўзлар) *intoxicated* (ёқимсиз оғиздаги ҳид) *bad breath* (ёқимсиз оғиздаги ҳид) сўзи ўрнида;
- 2) Қийматни кенгайтириш (умумлаштириш):*growth*(ўсимта) *cancer* (рак касаллиги) ўрнида;
- 3)Минималлаштириш: *rear end* (орқа қисм) *buttocks* (думба) сўзи ўрнига;
- 4) Метафорик қалам: *blossom* (гулламоқ) *pimple* (хуснбузар);
- 5) Фонетик бузилиш:
 - Қисқартириш *ladies room* (аёллар хонаси) сўзи ўрнига *ladies* сўзи;
 - Апокопия - *vampire* (вампири) ўрнига- *vamp*;
 - Абревиатура - *cancer* (саратон) ўрнига *the Big C, devil* (шайтон) ўрнига *the Big D* ҳарфи;
 - Редупликация (такрорлаш) *to piss* (хўлламоқ) ўрнига *pee-pee* [Нейман, Силвер 1990,566].

Америкалик лексикографлар Ж. Нейман ва К. Силвернинг келтирган эвфемизмларнинг шаклланиш усулига кўра таснифи тахминан А.М.Кацевнинг таснифи билан бир хил, ammo Кацев камроқ мантиқий тузилган (айниқса, бизнинг фикримизча, маънонинг семантик ўзгариши бўлган метафоризация ва метонимизация умумлаштириш усулларига кўроқ эътибор берган). Бундан ташқари, қисқартмалар ва қисқартмалар каби эвфемизмлар фонетик жиҳатдан эмас, балки морфологик лингвистик даражада амалга оширилади.

"Шифрлаш"нинг эвфемистик усулларининг энг тўлиқ таснифи В.П.Москвин Л. А. Булаховский, Б. А. Ларин, А. А. Реформацкий, Б. В. Томашевский, Ж. Ж. Варбот, Л.А.Крисин, С. Видлак, А. Домбровская, Ж. Нейман, К. Силверларнинг ишларига таяниб ривожлантирди.

В. П. Москвин, коммуникаторнинг амалий кайфиятига қараб, эвфемизмнинг барча усуллари била туриб ноаниқ (ноаниқ, кундалик уюшмаларни оғирлаштирмайдиган) деб атайди. Ушбу таксономия бизнинг кейинги тадқиқотларимиз учун энг тўлиқ ва муҳим бўлганлиги сабабли, таксономия яратувчиси мисолида (қисқа шаклда бўлса ҳам) батафсил баён қилишни зарур деб билдим.

1. Ноаниқ нутқдан келиб чиқадиган эвфемизмлар:

1.1 Метонимик наминация; Турли метонимлар металлепсис - исмларнинг бир вазиятдан иккинчисига кўчирилишидан иборат бўлган, қуйидаги ёки ҳамроҳлик биринчи муносабат билан боғлиқ бўлган метафорик иборалардир. (Гоголнинг "Ўлик жонлар" асаридан олинган *бурунни қоқиш* сўзи ўрнига *дастрўмолга бурунни суртди* иборасининг ишлатилиши).

1.2 Метафора (очиқ маънода ишлатиладиган). Шифокор (шприц) – бемор. Метафорик олмошлар эвфемизм усули сифатида ҳам қўлланилиши мумкин (услуги аҳамиятли номларни омонимлар билан алмаштириш).

1.3 Антифразаларда; Масалан ҳид мисолида оладиган бўлсак "Вой бўй бунчалик ёкимли бу ҳид" (Бадбўй ҳидни тесқари маънода ишлатганда).

1.4 Паронимик алмаштириш (Ўхшаш товушли сўзлар билан алмаштирилганда): муз-мус, қонли-қонли, абадий-адабий ва бошқалар;

2. Тушунарсиз нутқдан келиб чиқадиган эвфемизмлар:

2.1 Пронимизация (Олмошлар билан алмаштириш) *бошлиқ* сўзи ўрнида "ўзлари", "Бу ҳақида" (Кўрсатувнинг номи).

2.2. Сўзни тегишли умумий тушунча номи билан алмаштириш (гиперонимизация) *бит* ёки *таракан* сўзи ўрнига *ҳашарот*, *шиш* сўзи ўрнига *неоплазма*. Бу, шунингдек, икки турдаги мантиқий ифодалашни ўз

ичига олади: объектнинг баъзи бир фарқловчи хусусиятини номловчи таъриф билан (Ваколатли органлар сўзи ўрнига ДХХ ёки хокимият).

2.3. Антономазия (отларни объектнинг ўзига хос хусусиятини билдирувчи таърифлар билан алмаштириш), масалан шайтон сўзини малай, иблис сўзларини ишлатилиши.

2.4. Элипсларнинг, айниқса ўтимли феълларнинг мутлақ қўлланиши: *бериш* сўзини *пора бериш* сўзи билан алмаштириш мумкин.

2.5. Сунъий китобхонлик - композиция туфайли нутқнинг мазмунини тўғри талқин қилишнинг мажбурий шарти мавжуд “жорий вазият”. Аммо у бу сўзларни айтилган интонацияни бошқарган. У жирканч кулиб, Паниковскийни қўлтиғига олиб, машинадан олиб чиқиб, йўлга чиқди. [И.Илф ва Э.Петров “Олтин бузоқча”].

3. Нотўғри гапдан келиб чиқадиган эвфемизация.

"Турдан турга ўтиш" [Аристотел шарҳи]. *Ёлгон гапирмоқ* сўзи ўрнига *тўқимоқ, қарз олиш* сўзи *ўғирламоқ* сўзи ўрнига. Бу обрўсиз касблар номини жамиятда юқори ҳурматга сазовор бўлган касблар билан алмаштиришни ўз ичига олади. Масалан, *sanitary engineer* (санитар муҳандислик) *garbage man* (чиқиндиларни тозоловчи).

3.2. Синекдоха (айниқса, бутундан қисмларга ўтиш). Катта кўкракли кекса, аммо ақлли ва жозибали аёл корсетини белини юқорисигача тортиб, диванда ўтирди. [М.Кузмин “Шох Саломоннинг айланаси”].

3.3. Мейоз - "мукаммал ҳаракат ёки мулкнинг заиф даражаси" атамасини алмаштиришдир; У эшитмайди (кар), у чўлоқланыбди (оқсоқ) Ушбу турдаги бўшашган ифоданинг ўзгариши "қарши" номинациясида - тегишли антонимдан бўлмаган префикс ёрдамида тузилган эвфемизмдир. Масалан: *ифлос* сўзи ўрнига *қир, кайфи бор* сўзи ўрнига ширакайф сўзлари ишлатилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

1. Арапова Эвфемизм // Русча: Энциклопедия. - 2-нашр. - М.: Bastard, 1998 йил. S.636. Белова Е.Е. К вопросу о номинативных типах эвфемизмов // Разноуровневые характеристики лексических единиц. - Смоленск, 2001. - Ч. 3. С. 95-100.
2. Боротнова Н.С. Замонавий тилдан фойдаланишдаги эвфемизмлар ва шахсларнинг лингвистик компетенцияси // Тилшунослик компетенцияси: Грамматика ва луғатлар: Коллежлараро. - Novosibirsk, 1998. - 1-қисм. С. 19-

23. KSAbdukarimovna https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:IjCS Pb-OGe4C
3. KSAbdukarimovna https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:UeHWp 8X0CEIC
4. С.Кабилова https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:qjMakFHDy 7sC
5. K.Sayyora https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
6. K.Sayyora https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:zYLM7Y9cAGg C.
7. SKAbdukarimovna https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fUnU7AgAAAAJ&citation_for_view=fUnU7AgAAAAJ:Y0pC ki6q_DkC.

